

A gyötrellem ellen **HOMMAGE A NEMES NAGY ÁGNES**

„Valamit mégis kéne tennem, / valamit a gyötrellem ellen. / Egy istent kellene csinálnom, / ki üljön fent és látva lásson.” – Nemes Nagy Ágnes életét és költészetét, amint az köztudomású (hiszen a szemünk láttára történt, legfeljebb csak a világ tett úgy, mintha nem vette volna észre), sokféle gyötrellem formálta és fojtogatta folyamatosan. Az idézett sorokat például, e kontinuum létállapot esszenciális kétségbeesésének a komor méltóságával, valamikor az ötvenes–hatvanas évek fordulóján vethette papírra, a verssorok mögött a megélt-megszenvedett idő gyötrelmes hitelével. A második világháború tűzvészei, Pest ostroma és a „háromsztdős irodalom” eufóriás váltóláza után, 1956 tündöklő magyar ősze és a sztálini zsarnokság hegyomlása után (amely betemette a diktátor szobrait, csak a „csizmáját”: csak a rendszerét hagyta érintetlenül), Nemes Nagy Ágnes költő szíve és elméje ebben a versben költészete és eszmélete Napjával: Ekhnáton fáraó alakjával azonosul. „Mintha víz alól, fulladozva, halkán” szólna (hogy egy másik verséből kölcsönzött hasonlattal érzékeltessem a személyes, a történelmi és az ontológiai gyötrellem forgóiba vetett költő élethelyzetét, létállapotát), a Krisztus előtti XIV. században élt „első európai intellektuel” valaha volt lényegében választ magának *imágót*; a szép Nofretete csúnya-okos férjében, aki magasabb absztrakciós fokra emelvén a gondolkodást; „egy megdöbbenően új ideának – az egyistenhitnek – a földcsuszamlását” indította el az emberi történelemben. Mintha csak ettől az új istentől, a ráció Napistenétől, akit „az elme... villogó szerelme” teremtett meg, remélhetné egyedül, amit ugyanezekkel a szavakkal, egykor Ady: hogy „látva lásson”, és „ékszeres szívével” tanúsítsa, „hogy igazságra törekedtem.”

De hát ugyanez volna, vagyis az isten dolga volna a mi dolgunk is: hogy meglássuk ennek a száz-egynéhány versben négy évtized során megvalósult költészetnek az igazságát. Hogy mi volt a sokféle gyötrellem fészkeiben megszületett Nemes Nagy Ágnes-vers „igaz közlése”, amely öszerinte azonos magával az írói erkölccsel, s aminek a pontos kifejezésében az írói lét erkölcsi és esztétikai imperativusát látta? Ennek a feltérképezéséhez azonban, a geometriában használatos segédegyenesek példáját követve, két „segédigazságot”: a költő tanulmányírói munkásságának két alapvető figyelmeztetését kell szem előtt tartanunk. Az egyik a verselemzés lehetőségére vonatkozik, és sommásan úgy szól, hogy „minden vers megmagyarázhatatlan”. Fő oka ennek Nemes Nagy Ágnes szerint, hogy a XX. századi vers „az eddig nem ismert vagy szóhoz nem jutott tudattartalmak versbe emelésének” gyötrelmes kísérlete, már amennyiben a XX. századi líra főhivatásának: *közérzetünk* – helyesebben: a költő közérzete – szakrális erejű és fajsúlyú kivetítésének igyekszik megfelelni a költemény. Amire Nemes Nagy Ágnes is törekedett, kezdettől fogva, mint végső igazságra. „Hazám: a lét – de benne ring a mérték, / mint esti kútban csillagrendszerek”, írta 1946-ban, első kötete, a *Kettős világban* című versben, majd megismételve ugyanezt a vallomást, az ötvenes évek elején, az *Alkony* című versében: „a léttel küszködöm naponta.” Létérzetünknek azonban a költőével közös tulajdonsága, hogy voltaképpen magyarázhatatlan, mert oka önlétében van, az eleve adott végső és megfejthetetlen rejtélyek egyike, s megnevezésére nyelvünköl hiányoznak a megfelelő, pontos szavak. A költészetnek viszont elemi kötelessége, hogy megostromolja a kifejezhetetlent, megpróbálja artikulálni, foghatóvá tenni a nem mondhatót. S ennek a gyötrelmes feszültségéből ered korunk költészetének egyik jellemző paradoxona, hogy „a modern vers homálya a kifejezés világosságára való tudatos törekvés következménye”. Esszékötetete, a *64 hattyú* egyik írásában Nemes Nagy Ágnes „érzelmeink kettős rétegéről” beszél, s azt mondja, hogy az „első réteg hordozza az ismert és elismert érzelmeiket; ezeknek nevük van: öröm, rémület, szerelem, felháborodás... ők a szívünk honpolgárai. – A második réteg a névtelenek senki földje... a költő kötelességei közé tartozik, hogy minél több Névtelennek polgárjogot szerezzen.” S amikor *A föld emlékei*, költői életműve élére helyezett versében (*Fák*) arra figyelmezteti olvasóját, de gondolom: elsősorban önmagát, hogy „Meg kell tanulni azt a sávot, / hol a kristály már füstölög, / és ködbe úszik át

a fa, / akár a test emlékezetbe”, akkor erre a Névtelenek senki földjére is figyelmeztet, amely az átmenet, a „között” misztériumának a sávja is, amelyben a költői kegyelem teremtő pillanatában a létélmények kimondhatatlan – megnevezhetetlen – köre is nevet kaphat, legalább részlegesen testet ölt a szavak által, s a versben megjelenik a korábban kifejezhetetlennek érzett tudattartalom, legyőzve az őstapasztalatokban gyökerező elemi hasonlatok – a közhely és a giccs – közegellenállását. Röviden, gondolom, ennyi a léttani és széptani indokoltsága annak a tautologikusnak tetsző kijelentésnek, amit Nemes Nagy Ágnes (némileg s ironikusan Jourdain úr után szabadon, tulajdon Rilke-élményére hivatkozva) állított egyik esszéjében, hogy a vers „nem azért nem-próza, mert »formája« van, hanem azért, mert közlendői – saját szavain kívül – közölhetetlenek”. Amiből lényeg szerint következik még az is, hogy a Nemes Nagy Ágnes-vers leglényegéig az ő költészetére vonatkozó feltevések és feltételezések se érhetnek el.

A másik alapvető figyelmeztetését, amely a költői természetre vonatkozik, Dsida Jenő kapcsán így fogalmazta meg Nemes Nagy Ágnes: „...őrült minden költő, aki lemond legfőbb javáról, önmagáról, aki egyetlenségét – legyen az bármilyen egyetlenség – divatnak, vonzásnak vagy kényszernek odadobja.” Ez az *egyetlenség*, amely nyilván már a pálya látható kezdetét megelőzően is ott van a költőben, amelyhez azonban a tehetség önmagára ismerésének metamorfózisában, „között” sávjában rejtelmes belső utakon el kell találnia; ez a mindenki mástól elválasztó és megkülönböztető jegy az ő „igazsága”. Lírai sorsképlete, ha tetszik, amelynek előbb ösztönösen, utóbb tudatosan is a megvalósítására törekszik. De ennek a költői igazságnak a sorsa, érvényesítésének a sikere szétválaszthatatlanul össze van kötve a megformálás, a költői kifejezés igazságával. Azzal, hogy mi módon ad polgárjogot a költő a „névtelen érzelmek” mélytengeréből lélegeztetőpalack nélkül felbúvárolt tartalmaknak versében. Ez a két igazság tehát voltaképpen *egyetlen* igazság ikerarca, s az úgynevezett költői eredetiség Nemes Nagy Ágnes egyik gondolatmenete értelmében éppen azon múlik, hogyan tudja megvívni a költő „a maga őszinteségi forradalmát” elődeivel: az egész költői hagyománnyal szemben, „új szavakat keresve az új valósághoz, vagyis a korszakban éppen érvényesnek érzett tudattartalomhoz.” (*Negatív szobrok*). Ez az újnak érzett élményvalóság, létközérzet-meghatározó tényező, amely a vidéki, Erdély-széli, partiumi magyar értelmiségből származó költőnőt másfelől jött s más körülmények közt nevelkedett nemzedéktársaival összekötötte, „a háború, az életveszély, az emberi eszmények megtipratásának az élménye, amely nagyon korán, éppen hogy csak kezdő fiatal író korunkban ért bennünket... Mögöttünk azokkal az élményekkel, amelyeket csak szigetelni lehet, elfelejteni nem, és amelyeknek a kifejezése valami módon ránk várt... A legkülönbözőbb helyekről jöttünk össze, mi, akkori fiatalok és nem fiatalok. De minden hely rossz hely volt. A pincéből, hadifogságból, haláltáborokból, az élet veszélyeztetett pillanataiból”. – Egyik önéletrajzi visszaemlékezésében (*Látkép, gesztenyefával*) jellemezte így nemzedéke, elsősorban persze az *Újhold*-társaság élménykohéziójának komor valóságát, amelyben ő, személy szerint először – és egyszerre – élte át a külvilág apokaliptikus eseményei révén a „történelmi aggodalom” gyötrelmes mélységélményét és a fenyegetettség szorongásai fölé emelő költői kifejezés magasságélményét, hiszen, mint írja is egy helyütt, „tulajdonképpen '44 volt az az év, amikor először verset tudtam írni... ez a szörnyű év valóban az én költői születésem éve” (*A háborúnak vége lett*).

Ha értelmet nem is, de legalább kárpótlást és igazolást ilyen körülmények között mi más is adhatna az életnek, mint az élet fölébe nőző művészet? A háború, az ostrom után egy újabb ránk szakadt történelmi éjszaka: a személyi kultusz, az elhallgattatás, a beszédes némaság éjszakájában, amikor „Elsorolom, hányféle iszonyat / vár rám és rád, már arcunkba merednek. // Csak sorolom, csak számolom naponta / hörögtető álomból riadok, / készülődöm még iszonyúbb korokra” (*Félelem*), s nap mint nap arra riad, „hogy bugyborog a szív a rettenetben”; mint az egyetlen bizonyosságnak a görcsös hitéből születik meg a Mesterségemhez felfohászzkodása: „Mesterségem, te gyönyörű, / ki elhited: fontos élnem. / Erkölcs és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben.”

Nem véletlenül s nem ok nélkül nevezi azonban Nemes Nagy Ágnes „mesterség”-nek a költői küldetést, a „szent révület” hagyományos – de azért igaz – képzetéhez inkább kínálkozó szinonimák tudatos mellőzésével. A szavak szakemberének alázata és öntudata fejeződik ki ebben, aki úgy dolgozik a létezőszakmában, hogy tevékenységének elsősorban a létezés héja: „a rothadékony gyönyörűség” (*Paradicsomkert*), „az elevenség mocska a kövön” (*Szobrok*) a matériája; „A tárgyak változásai. / Amint a látvány bent tapasztja végig / a

koponyám falát, mint körmozi” (*Egy pályaudvar átalakítása*). Mondhatni: nemzetfölöttien közös nemzedéki meggyőződés ez is, mert ahogyan például Nemes Nagy Ágnes lengyel nemzedéktársa, Zbigniew Herbert oly idekívánkozóan írja egyik novellájában (*Holland apokrifek*), a költő „a látszat megörökítője”, „az ábránd matériájával dolgozó mesterember”, nem pedig a tárgyszerű, mérhető és képletekbe foglalható objektív igazság feltárója, főleg a világ megközelítésének másik aspektusát képviselő természettudós szemében, hiszen „a művészet a természet egyetlen rejtélyét sem fejt meg. De a mi feladatunk – válaszolja erre az örökkön elhangzó ellenvetésre egy festő maszkjában Zbigniew Herbert – nem a rejtélyek megfejtése, hanem a rejtélyek tudatosítása... A rendelkezésünkre álló eszközök primitívek és változatlanok évszázadok óta. Ha jól értem feladatomat, az embert összhangba kell hozni a körülötte levő valósággal...”.

Nemes Nagy Ágnes költői eredetiségének, egyetlenségének szubsztanciális jellemvonása, ahogyan az ismeretlennel, kint és bennünk egyszerre viaskodva – vagy egyik korai versének a szavával: „a kín formáit rendezve” (*A kín formái*) – elvégzi ezt az összhangba hozást a tudatosítás, a lírai kifejezés terén. A versbeszéd magasfeszültségéről van szó, amelynek két pólusa közül ősszerűen „az egyik a konkrétumhoz tapadás, a másik pedig az elvontsághoz húzó hajlam” (*Látkép, gesztenyefával*). Más alkalommal a következőképpen vallott költői természetének, ihletének jellemző kettősségéről: „Ha tárgyszeretetemet nézem, asztalosnak kellett volna mennem, ha absztrakciós igényeimet: matematikusnak.” S versben is megvallotta ezt: „Én szeretem az anyagot.” Ezzel a sorral kezdődik az *Alkony* című verse.

A látás képességének, a dolgokra, az anyagra való figyelés tehetségének köszönhetően a tárgyat, akár a legszimplább dolgot, a testet, az anyagot szinte „két marokkal foghatóan” tudta beletenni filozófiai sugallatokat is tömörítő verseibe; ugyanakkor a matériát a látomás síkjára emelve, mindig bizonyos többletjelentéssel és szakrális fényel töltötte meg. Lator László szerint ez „a kellő pillanatban mozgósított valóságismeret” Nemes Nagy Ágnes egyik legnagyobb költőerénye, amely mindig megóvja valóban a művét az úgynevezett gondolati líra sterilizáló következményeitől. Az ő költészetében csakugyan nincsen gondolatmenet indulatmenet nélkül; a Nemes Nagy Ágnes-vers belső, absztrakciós terében nagyon is konkrét indulatvillámok lobognak. Indulatmenetét azonban „franciásan klasszikus arányérzék tartja kordában”, ahogyan ezt első kötetéről 1947-ben megjelentetett kritikájában Vas István megállapította róla.

De ha eddig arról esett szó, hogy Nemes Nagy Ágnes a látvány képeiben érzékelhető anyagot a látomás szakrális síkjára emeli versében, akkor most azzal kell folytatnunk, hogy róla szólva mindennek a visszája is legalább ennyire érvényes és igaz. Nála ugyanis a tárgy az anyag, a felfokozott, vakító élességgel megidézett látvány – akár csupán „egy szál kövér pipacs” (*Paradicsomkert*), vagy „a hasonlíthatatlan szisszenéssel lehasadt orrvitorla” (*Vihar*), a „feldobrokoló lovak” (A lovak és az angyalok), „a felnyűszítő nyárfalombok” (*A lovas*), „a fű sötét vasreszeléke” (*Fenyő*), „a dinnyék olajzöld bőrén forradásos, kötőtűvel kipontozott szivek” (*Ekhnáton éjszakája*), „az acetilén fényében zajló útjavítás” (*Október*), és „a koponyában zörgő vasszilánk” (*Szobrok*), vagy „a szatyorban egy cafatnyi hús”, melyen „átüt a vörösésbarna lé” (*Villamos*) – és még sorolhatnám, mert Nemes Nagy Ágnesnek szinte minden egyes versében megjelenik a világ valamelyik kimetszett képe, mint a „szeletekre szabdalt végtelen” darabjai, ő ugyanis a képeket (vigyázat! nem a hasonlatokat!) a vers lovainak tekinti, amelyeket „feszítettem és visszafogtam, / a vágta és a fékezés / két gyönyörével karomban” (*A képekről*) – tehát a létezés érzéki oldala rögtön és közvetlenül magába a látomásba zárva jelenik meg. A klasszikus költészet a látomást a hasonlat emelőjével a látványba ágyazta bele; a modern világlíra, rendszerint egy belső állapot – létközéret – láthatóvá tételére törekedve, szinte megfordítva: a látványt ágyazza bele a látomásba. Ezért rendkívül találó Lengyel Baláznak az a megállapítása, hogy Nemes Nagy Ágnes költői világának az érzékletessége „nem látványfokú, hanem látomásfokú”.

Az ő látomásfokú érzékletességének a középpontjába helyezett tárgy vagy kép költői asszociációi hordozzák nemzedéke alapélményét. A *Vihar* című versében például a második világháború lidércnyomásának évtizedekkel később is kényszeresen vissza-visszatérő emlékét. Ebben a versben egy „szárítókötélről elszökött ing rohan a réten”, méghozzá „Napj-egyenlőségi viharban”, ami rögtön az absztrakció kozmikus ívébe vonja a földi látvány és látomás költői együttesét. (Csak közbevetőleg: ennek a költészetnek további megkülönböztető jellemvonása, ahogyan – főleg az ötvenes évek végétől fogva – a látvány érzékletes líráját rendszerint összeköti a látomás absztrahált algebrájával: „a ló és a lovas feje / szinusz-

görbéket ír a tájba”, s a gémeskútban „szüntelen föl-le jár / a talajvizes árapály” (*A lovas*). S még egy példa, a pálya végéről, ahol eljárásának a filozófiáját megadja magában a versben: „...a villamos úgy dől be a kanyarba, mint egy öreg futó vagy mint a föld az ellipszis-pálya fordulóján, ahol is a hasonlat nem hasonlat, csupán ugyanegy törvény másik arca” (*Az utca arányai*). S a versben rendszerint az látható, ami esetleges, mögötte a láthatatlan törvény háttérhittelével.) – A szökött ing víziója Nemes Nagy Ágnes háborútól sebzett képzetében – eszméletében – úgy jelenik meg, mint „egy sebesült katona testtelen koreográfiája”. Aztán a képet a képzelet minden előkészítés nélkül megsokszorozza: „Ott futnak ők. A vásznak. / Villámok torkolattüze alatt / már hadseregnyi végső mozdulat / – – – / egy tömegsír legvégső vásznait / mutatják lobbanásaik.” Azt gondolhatnánk, hogy akár Vörösmarty képzelete is nyugodtan jegyezhetné ezt a látomást, ha a metafora szerkezete, kezelésmódja nem vallana más mesterre; olyanra, aki a költészet történeti idejében jóval közelebb áll hozzánk – a kortársunk. A *Vihar* látomása ugyanis már nem hasonlatokból építkezik (a hasonlatok ideje költészetének első korszakával együtt elmúlt), hanem – ahogyan például Reverdy megkívánta – csakugyan két, többé-kevésbé távoli valóság kapcsolatából, amely ez esetben, szigorúan vett látványindok vagy logika nélkül, a költő történelmileg determinált létérzékelésében él kényszeresen és örökre együtt. (Mint ahogyan nemzedéktársa: Pilinszky János költészetében is a világállapot nem múló metaforája – a *láger*.) A *Vihar* semmi esetre sem szürrealista gesztusból vagy ötletből született vers, s bár nyilván közelebb van az ötvenes-hatvanas évek avantgárdjának a világlátásához, illetőleg ecsetkezeléséhez, mint a modern költői forradalmak hőskorához (gondoljunk csak az „ümög”-re, amely Morgenstern versében dalol a „dudori szélben”, a századelőn), a látvány rögzítésének a *módja*, ha ugyan szabad így mondanom: a csontig lecsupasztott metafora, elutasítja magától a kifejezés szürreális, expresszionista vagy neomanierista kicsapongásait, mert nincsen rá szüksége, már nem vall a neoavantgárd eljárásaira. A *Kettős világban*, majd – az ő kifejezésével – „az ötvenes évek alján” írt versei után, ez a vers, a *Vihar*, és a szomszédságában született társai: a *Között*, a *Szobrok*, a *Gejzír* testesítik meg Nemes Nagy Ágnes költészetének azt az érett korszakát, amelyet – visszatekintve – ő maga is a legfontosabbnak, leginkább az ő „egyetlenségét” hordozónak tekintett. – Az avantgárd törekvésekhez való belső, költői viszonyát – a tagadhatatlan inspirációt és a még lényegesebb különbséget – tükrözi, gondolom, az *Éjszakai tölgyfa* című versének az alapszituációja, amely tagadhatatlanul képtelenség, s a neoavantgárd líra ómódi és ösztönös racionalizmusunkat semmibe vevő, kihívó bátorítása kellett ahhoz, hogy valaki magától értetődő természetességgel azt állítsa, hogy éjszaka egy tölgyfa, „csak úgy”, kitepi a földből gyökereit, és egy járókelő nyomába ered. A verset azonban, véleményem szerint, csak akkor fogjuk fel a maga teljességében, ha ezt a szürreálisnak tetsző álomképtelenséget parasztosan, szó szerint fogadjuk el, mint a Lét vagy a Természet bármely vaskos képtelenségét, s nem szimbólumot tételezünk föl benne, ami különben tudatos-ironikus műfogásnak is minősülhetne egy korunkbeli, modern költő részéről, de mégiscsak a századvég lírai rekvizitumának kellene tekintenünk. A szürreálisnak tetsző abszurditás, a lábra kapott, szótlán tölgyfa rilkei szakralitással jelenik meg ebben a versben, mert létélményünk alapjait érinti meg, s létünk egyik visszafordíthatatlanul tragikus szólamának ad hangot: a Lét teljességétől, a Természettől elszakadt ember riadalmának, aki nem képes már abba az Ős-Egészbe visszaforni, amelyben mindannyian egyek voltunk, amely nem ismert különbséget a lét szerves és szervetlen formái között, amely maga volt a paradicsomi, kozmikus egyneműség. A versbeli járókelő ezzel a teljes fényű léttel találkozik, s nem a heideggeri Semmibe mered, amikor zajt hallva visszafordul az „úton”, amelyen azonban már nem tud „visszamenni”. – Ez a versbe zárt, egzisztenciálisan szomorú, nagy „hír, tölgyalakban”, s aki tudja, mennyire vonzódott Nemes Nagy Ágnes egy nemzedékkal előtte járt költőtársához, Hajnal Annához, az talán arra is gondolhat, hogy hány, nem is olyan rejtett szál fűzi az *Éjszakai tölgyfát*, Hajnal Anna *Izzó nap* című verséhez, amely a civilizációba, a város kőrengetegébe beépített s holtak hitt fák megelevenedéséről beszél, s az emberi civilizáció által leigázott természet mindent elsöprő, vad rohamának, lázadásának a kozmikus erejű látomása. Sok-sok esztendővel e versek születése előtt Radnóti Miklós úgy jellemezte Hajnal Anna költészetét, mint amelyet „a kozmikus látomások és apró realitások összhangja” teremt meg, s ez a költőtársi vélemény a Nemes Nagy Ágnes-versre is tökéletesen ráillik.

„...és nincs semmi más, / csak látvány és csak látomás, / csak láb, csak szárny – az út, az ég, / bennük lakik a messzeség” – (*A lovak és az angyalok*). – Költészetének e szakrális messzeségbe vezető fordulatát egy tragikus törés előzte meg Nemes Nagy Ágnes pályáján, de

– jól tudjuk – nem a belső fejlődés zavara, hanem egy újabb történelmi kataklizma következtében. A művészi autonómia parancsuralmi, hatósági felfüggesztése okozta ezt mindazok pályáján, akik nem akarták és nem tudták az ötvenes évek magyar költészetét a „lobogónk, Petőfi” zsákutcájába követni. „... ’48 után vagy két évig semmit se tudtam írni. Nem jött ki hang a torkomon” – emlékezik vissza Nemes Nagy Ágnes. Az ő „asztalfiók-irodalom korszaka” tehát ezzel a kétségbeesett, depressziós hallgatással kezdődött. „Mit kéne tennem? Nem tudom. / A kezem összekulcsolom. / Ülök az ágyon szótalán. / Hová is ejtettem magam?” – írta 1952-ben, versben, erről a szellemi-lelki tetszhalott-állapotról a költő, s ennek az állapotnak lélekölő-szellemcsonkoló hatásával kapcsolatban, úgy érzem, muszáj idéznem a diametrálisan más alkatú és természetű Ady Endre vallomását, amelyet egyik Hatvány Lajoshoz címzett levelében vetett papírra: „Az asztalfióknak írott vers nem nekem való, te ismersz; vagy írhatok, vagy elemésztődöm a ki nem írottágban. Ó, hány pompás, bíborvörös versem halt meg születése előtt, mert akaratlan voltam, de valamikor, nem is régen, az akaratlanságomat mindig legyőzte a legnobilisebb hiúság. Az a hit, hogy versemre szüksége van az embereknek, nem mint a háborúra, de mint az esőre.” – Nemes Nagy Ágnesnek se volt való az „asztalfióklíra”, csak ennek a sorvasztó következményei évekkkel, évtizedekkel később mutatkoztak, mint a radioaktív fertőzés gyógyíthatatlan stigmái; akkor, amikor könnyebben szabadnak álmodhatta volna már magát. Addigra már beteljesedett rajta is Arany mélabús diagnózisa: „Ha a fa élte megszakad, / Egy percig éli túl virága” (*Letésem a lantot*), és: „Késő... / Biztatnom a kidőlt fa ágát: / Virágozzék megint” (A dalnok bújja).

A hatvanas évek közepe tájt, egyetlen bővített versmondatra foglalva, kegyetlen öniróniával diagnosztizálta ő maga ezt az állapotot, az erőszakkal megszakított teremtőerő súlytalansági állapotát: „Aki evezett kezdődő viharban, / képtelenül feszítve kvadricepszét / – közbevetőleg: ez a »kvadricepsz«, az emberfeletti erőfeszítés jellemzése egy anatómiai megnevezéssel bármifajta költői hasonlat helyett, egyik eltéveszthetetlen vízjele Nemes Nagy Ágnes versbeszédének – a lábtámasz szikláját tolvaj, / s akinek akkor súlytalan maradt / váratlanul a jobb keze, mivel / repedt nyélről a lapát hátracsuklott, / és aki akkor megbiccent egész / testében – / az tudja, amit én” (*Hasonlat*). – Nem tudhatom, gondolt-e Ágnes arra, hogy „a repedt nyélről hátracsukló lapát” neve evezőskörökben *toll*?

Titokban, élve eltemetve, vagy ha tetszik: *megbiccentve*, de saját költői predestinációjának a sugallatát követve, alkotó módon átélte mégis az európai újavantgárd áramlatok törekvéseit és kísérleteit; a „Kaland és a Rend” új(abb) „pörpatvarát”, amelyben a századelő kalandja is a hagyomány része lett már. De nem a versbeszéd felhámjának és nem a versforma tördösésének az újszerűsége a legfontosabb része annak, amit Nemes Nagy Ágnes zsákmányolt a maga számára e titkos kaland során, „igaz közlésének”, költészetének igazságának kifejezéséhez. Hanem amire a magyar költészet történetében Komjáthy, majd Babits és Weöres verse a ritka példa; hogy a költészetben megjelenik a gondolat villámló gyönyörének és drámai kínjának lírai tapasztalata. Mintha most érne be, amit egyik korai verse akaratlanul és metaforikus értelemben persze, előlegezett: „a koponyám: kerek, fanyar gyümölcs”-e, benne a „sima jambusok és szép anapestusok”, a sorok, a mondatok összetörésével létrehozott új forma csonthéjába zárt „tisza, öldöklő igazsággal” (*Alázat*). S a gondolat gyönyörének a legnagyobb lírai tapasztalata talán éppen abban van, hogy a „pontos igazság” megismerésének filozófiai orgazmusa is kettős természetű: egyszerre kristályos fogalmi absztrakció és organikus-eleven indulat. Az igazság köszikláján szárazvillám szenvedély villog. Együtt világítva meg a „madár”- és a „madártan”-t, hogy a *Között* egyik híres sorával példálódzzak, amelyben – mármint a versben – Nemes Nagy Ágnes, saját bevallása szerint is a legmesszebbre jutott létlírája saját képmására teremtett világában.

A kínálkozó filozófiai megfajtéseknek sokféle értelmező rácsát lehetne ugyan ráilleszteni erre az ontológiai és transzcendens sejtelmeket hordozó költeményre; ezek azonban valószínűleg letakarnák és kiszikkasztanák belőle magát a költészetet, azokat a „fogalmon túli, nyelven kívüli érzelm-csomagokat” (Nemes Nagy Ágnes kifejezése), amelyekért a vers megíródott tulajdonképpen, s amelyeket közölni akar az olvasójával, de másképpen, mint *versben*, nem lehet. És megfordítva: a vers teljes szuggesztívóját lehetetlen volna kizárólag lírai levegőjének a „ruhaujjáival” megragadni, mert a szükséges filozófiai tájékozottság nélkül a verset létrehozó lírai áram dinamója sem kezd el zümmögni bennünk. Ha például nem vesszük észre, hogy a *Között* menetének egyik mögöttes strukturáló elve, amelyhez lépcsőzetesen idomul – maga a Teremtésmonda. Ha a „madár és madártan” párosának a háttérben nem dereng föl a középkori filozófia nominalizmus–realizmus vitájának

metafizikai dilemmája, s azon is túl: az ideális és a konkrét vagy az egyes létező és az entelegeia viszonyára adott platóni, illetőleg arisztotelészi válasz. Továbbá: a létezés lüktetése, a lélegző élet mindig két állapot, két végpont *között* zajlik, s ez az állandó mozgás, amely az elemi részecskék empirikusan megragadhatatlan világától a határolt végtelen: a Kozmosz világokat teremtő és világokat megszüntető „zökkenéseiig” minden metszetében, minden síkjában és minden részletében átjárja a létezést, ezért ez a „között”-állapot egész valónkat a centrumában érinti és rengeti meg, egész létérzékelésünk alapja, hiszen amíg vagyunk, s talán azon túl is, állandóan „úton” vagyunk két állapot között a változásban, s ezt az utat igyekszünk Hérakleitosztól Heideggerig leírni a filozófia fogalmaival. Éppoly fogyatékosan, éppoly részlegesen, mint amikor a matematika nyelvén differenciálegyenleteket és gráfokat írunk föl hipotéziseink krétájával a létezés fekete táblájára, vagy a Planck-állandó révén az energiakibocsátás útját igyekszünk követni. De minden területen, a létezés bármely síkján – Nemes Nagy Ágnes szavával – csak a „képzelt értelem” eredendő bizonytalanságával tudunk beszélni arról, amit különben a zsigereinkkel, a létünkkel biztosan tudunk, mert szüntelenül megtapasztaljuk, mert *abban* élünk. „Képeink itt létrehozott rendszerével, azonban nemcsak az eszünkkel tudott igazságot akarja átélni – mondja a versről írott tanulmányában Lengyel Balázs –, hanem szuggerálni kívánja az anyagban való létezés érzelmi meghatározottságát.” Tegyem hozzá: egy megingathatatlanul biztos tudás: a költői evidencia erejével szuggerálva a *kételyt* – a XX. századi gondolkodás és világkép megrendülését. S ahogyan Lengyel Balázs mondja: „A könnyűben, a gyönyörű nem foghatóban a vágyainkat és transzcendens képzeleteinket hordozó légnemű anyagban is jelen levő – de mindig is a tudatunk szélére száműzött – fenyegetettségünket.”

Ez a fenyegetettségérzés – világállapot a XX. század végén. Nemes Nagy Ágnes azonban mélyebben és kivédhetetlenebbül: a *megsemmisülés* gyötrelmes érzésével töltötte meg a sorsa. „Hogyan lehet tovább élni a megsemmisüléssel együtt élve és azt megtapasztalva?” – egy rádióbeszélgetés során Lator Lászlónak magyarázta, hogy ezt a nagyon is e világi, XX. századi rettenetes léttapasztalatot igyekezett belesűríteni Ekhnáton-versei ciklusába, mert „a mítosz énelöttem csak hangszekrénye a mai dallamnak. Régi tömlő új borral...” (*Társalkodás erről-arról*). – Mi, akik a második világháborúban gyerekfejjel, majd a létezett szocializmus viszonyai között, mely egész életünket követelte, fél évszázadon át kortársai voltunk Nemes Nagy Ágnesnek, pontosan tudjuk, milyen megsemmisülések szinte végtelen fenyegetésére s milyen megsemmisítések szinte végtelen történelmi gyakorlatára utalt a költő. „Pontos igazság te! Légy népem s a hazám!” – nyilatkozta ki minden szellemi ember, minden Ekhnáton seregébe tartozó, európai intellektuel magasztos vágyát *Haza* című kétsorosában, pályája kezdetén, de hamarosan meg kellett tapasztalnia, hogy az Igazság hazájának állampolgársága, „a nagy Művészetben működő egy eszme: az igazság”, ahogyan a goethei *Wilhelm Meister vándoréveinek* művésznéke ugyanígy hirdeti, mint az európai humanitás oszthatatlan és közös alapmeggyőződését, nem oltalmazza meg őt, nem véd meg senkit a földi haza véres, sáros történelmének viharaitól és villámaitól. Főleg, ha erkölcsi lény, akit a *Nyugat* és a *Magyar Csillag* bakfis-előfizetőjeként legmélyebben a magyar irodalom formált, ezért úgy érezte, hitte, ez volt a *religiója*, hogy e két folyóirat szellemisége révén „részese egy összeesküvésnek, a színvonal összeesküvésének a színvonaltalanság ellen, a tisztesség összeesküvésének a tisztességtelenség ellen”. Nemes Nagy Ágnes ugyanis, saját vallomása értelmében, a magyar irodalom ethosában találta meg szellemi és erkölcsi önazonosságát, szellemi apját pedig ennek az *igazi hazának* a királyában, Babits Mihályban, akinek a „kezébe tettem le matrózblúzoz húségeskümet egy rejtett, szellemi kazamatában”. Mert ez a „tárgyias lét-lírikus, morális-bölcselő alkat” Nemes Nagy Ágnes Ekhnáton-látomásának a XX. századi reinkarnációja volt, szinte egész nemzedéke számára. „Formát, a mesterség becsületét és megbecsülését tőle tanult, az ő életművéből, emberi magatartásából mindenki, akivel együtt indultam el a pályán – emlékszik vissza Szabó Magda –, a háború után fellépő, később az irodalomból hosszú időre kiszorított... Újhold-nemzedék. – Apánk volt, anélkül hogy sokunk akár csak látta volna is.” – Babits ugyanis, aki valóban a Világítótorony magányos prófétájának a jövőbe látásával hirdette, hogy az Írástudó problémája korunkban elsősorban erkölcsi probléma, aminek az igazságát a mögöttünk lévő fél évszázad morális kibicsaklásai szinte nap mint nap igazolták, nemcsak a költői mesterségben volt tanítómestere Nemes Nagy Ágnesnek, de abban is, hogy az életben vannak kritikus pillanatok, amikor a költőnek kötelessége *erkölcsi fokon* politizálni és sorsát megszabó erkölcsi döntéseket hozni. Nemes Nagy Ágnes a Babitsnak tett s az ilyen kritikus pillanatokban „*meg-megújított*

hűségesküjéhez” híven ezért védte foggal-körömmel is teremtő szellemi életének belső szabadságát, mint aki „a félhalál illemtanát” is megtanulta Mesterétől, s valami „délibabos józansággal” tudja, hogy: „Ha rángok is a félelemtől, / életem akkor sem ezen dől – / ha meghalok sem függök tőletek” (*Jegyzetek a félelemről*). S ha – Babits szavával – „van némaság, mely messzehallik”, Nemes Nagy Ágnes hallgatása ilyen volt. A legtöbbet, a legnagyobbat adta érte: a meg nem született versek árát, semmilyen jóvátételi vagy kárpótlási hivatalban nem konvertálható hiányát. De tudta, s egy szenvedő, elnyomott nagyobb közösség tagjaként elfogadta, hogy az irodalom, a költészet „magyar útján” bármikor szembekerülhet a költő ennek a nemegyszer halálos kockázatával. 1980-ban, angol nyelven megjelenő versei elé a saját és általában a magyar költő helyzetét megvilágító előszavában ezért hangsúlyozta, hogy nálunk a lírához a fontosság érzete tapad, s kijelentette (ő, akit a „szolgálatelvű irodalom” cinkelt ideológusai mindenfajta társadalmi és nemzeti kérdéssel szemben közönyös „elefántcsonttorony-lakónak” minősítettek), hogy „e fontosság történelmi képződmény nálunk, és talán nemcsak nálunk, magyaroknál, hanem más, nehéz történelmű nép körében is, ahol a nemzeti tudat és lét eléggé gyakran vált kérdéssé. A magyar irodalom az újkor küszöbétől kezdve az életveszély irodalma. Történelmi szerep, társadalmi, politikai szerepvállalás, a költő mint hadvezér, agrárpolitikus, hősi halott, miniszter, börtönlakó: mindezt természetesnek tartják a magyar irodalomban évszázadok óta. A költő fontosságának megvan a személyes kockázata, nem is beszélve arról a hátrányról, amit ez az exponált szerep magára a költészetre jelenthet, szereppé változtatva a voltaképpen kiindulópontot, a költői minőséget” (*Egy verskötet előszava*).

Kiváltképpen ez utóbbi volt egész pályáját átható, irányító meggyőződése: „a legkezdetlegesebb hiba az irodalmi gondolkodásban az – írta Kosztolányi kapcsán –: összetéveszteni a szándékot a művészi megvalósulással. A második számú hiba viszont: összetéveszteni a megvalósulást a szándékkal. Vagyis azt írni, amire a tollunk képes, függetlenül a kifejezendőtől. Ez a második hiba főleg a virtuózoké, akik úgy érzik, hogy mindent meg tudnak csinálni” – Ízlése és ihletett okossága, költői *egyetlenségének* igaza és erkölcsi tisztessége megóvta őt ezektől a kísértésektől, vagy hogy költészete igazságát bármilyen esztétikai divatnak vagy politikai-történelmi kényszerűségnek odadobja, de attól is megmentette őt, hogy azoknak a szerepeknek a csapdájába zuhanjon, amelyeket oly változatos bőséggel kínált a magyar irodalom múltja, s kínál jelene ma is. Meggyőződésem egyébként, hogy ebben a tévedhetetlenségben, akárcsak abban, ahogyan Babits művében és költői élete példájában ráismert Ekhnátonra, az erkölcsi döntés szabadságára, az erkölcsi fokon való politizálás bátorsága mellett az elrendelés titokban munkálkodó, de annál hatalmasabb ereje is közreműködött, amely – a *Jónás könyve* költőjének szavával – „mutatja”, *mutatta* gályarab ősök szépunokájának, Nemes Nagy Ágnesnek is, hogy „merre rendelte mended.”